

15.

PACIFISTIČKI I ANTIFAŠISTIČKI DISKURS U LISTU *ŽENA DANAS* (1936–1941)¹

Stanislava Barać

UDK: 172.4(051.055.2)"1936/41"

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: U radu se prati linija pacifističkog diskursa u časopisu *Žena danas* od njegovog osnivanja 1936. godine do početka Drugog svetskog rata, odnosno do uključenja Kraljevine Jugoslavije u ovaj ratni sukob. Cilj rada je da objasni kako je u *Ženi danas* došlo do hibridizacije pacifističkog i antifašističkog diskursa te da pokaže koji su novinski i književni žanrovi, kao i časopisne rubrike, bili uključeni u taj diskurs. Takođe, cilj je da se pacifistički diskurs osvetli, prvo, u svojoj međuzavisnosti sa diskursom feminizma, a zatim i u istorijskoj perspektivi feminističke ženske štampe socijaldemokratske i komunističke orijentacije i, drugo, da se definišu njegove karakteristike u odnosu na način konstruisanja figure neprijatelja. Posebna pažnja posvećuje se implicitnom prisustvu komunističke ideologije koja uokviruje eksplicitne diskurse pacifizma, antifašizma i feminizma, kao i upotrebi modernih vizuelnih i multimedijalnih formi u sklopu zastupljenih diskursa. Konačno, polazeći od definisanja mitologije (ideologije) u semiologiji Rolana Barta, rad pokušava da odgovori na pitanje kako se društvena uloga intelektualca očitava u samim formama pisanog i slikovnog govora.

Ključne reči: antifašizam, pacifizam, feminizam, komunizam, Kraljevina Jugoslavija, *Žena danas*, intelektualci, mitologija/ideologija, figura neprijatelja, diskurs

---

Da bi se razumeli pacifistički i antifašistički diskursi u jednom jugoslovenskom feminističkom listu iz 30-ih godina XX veka, nastalom u okviru aktivnosti Komunističke partije, potrebno je podsetiti na činjenicu da su feministički pokreti od kraja XVIII pa sve do kraja prve polovine XX veka gotovo po pravilu nastajali u okrilju širih društvenih tokova tj. pokreta za emancipaciju.² Zbog toga bi se moglo reći da je za ove pokrete uobičajena hibridnost diskursa, kao i to da se do hipi-pokreta 60-ih godina XX veka i drugog talasa feminizma autonomnost feminističkih ideja meri jednim, relativnijim, merilom, a posle ovog datuma strožijim kriterijumima.

¹ Ovaj tekst je rezultat rada na projektu *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024) koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

² U okviru uspona građanske klase, u krilu socijalističkih ideja i u kontekstu nacionalnih (oslobodilačkih) pokreta.

Da bi se, zatim, razumela uloga ženske štampe u feminističkim pokretima, korisno je, za ovu priliku, osloniti se na istraživanje Suzane Kinebrok. Ova autorka je izdvojila tri glavna pravca u prvom ženskom pokretu u Nemačkoj:³ socijal-demokratski, umereni građanski i radikalni građanski. Svi ovi pravci imali su svoja brojna glasila, a Kinebrokova kao karakteristična izdvaja *Jednakost*, *Ženu* i *Ženski pokret*. Glasila su važna jer je njihova pozicija dvosmislena: ona su izraz određenog krila ženskog pokreta; ali i ona sama učestvuju u oblikovanju tog pokreta, odnosno njegove ideologije, pa je u tom smislu pokret delom oblikovan delovanjem glasila.⁴

I pored toga što u Kraljevini Jugoslaviji dolazi do spajanja brojnih ženskih pokreta i udruženja u velike saveze i alijanse, ostaje jasna ideološka podela među ovim pokretima. I ona je vidljiva upravo na glasilima koja ih predstavljaju. Kada 1920. godine u Beogradu bude obnovljen socijaldemokratski list *Jednakost*, koji će u novom periodu svog izlaženja postati komunistički, među njegovim saradnicama neće biti ni jedne od saradnica časopisa *Ženski pokret*, pokrenutog iste godine, u okviru građanskog feminističkog krila. Slično prvom feminističkom pokretu u Nemačkoj, u jugoslovenskom kontekstu takođe se otkriva njegova heterogenost, i to upravo po opisanom modelu: na jednoj strani nalaze se feministkinje levičarske orijentacije, na drugoj one građanske sa radikalnim emancipatorskim zahtevima, a na trećoj pripadnice građanskog sloja koje među zahteve za politička prava žena ne stavljaju i potpunu dekonstrukciju rodnih uloga. Svaki od pravaca feminističkog pokreta imao je i svoja odgovarajuća glasila. *Žena danas* tako pripada feminizmu socijalističke/komunističke orijentacije, i tradiciji u kojoj joj prethode *Jednakost* i *Jugoslovenska žena*.

Predistorija: kapitalizam znači rat

Časopis *Jednakost* iz 1920. godine nastavljač je predratne *Jednakosti* (1910–1912, 1914), koja je bila organ žena socijaldemokrata.⁵ Iako se javlja neposredno po okončanju Velikog rata, antiratni diskurs u *Jednakosti* ne oblikuje se kao neposredan pacifistički odgovor na sam rat, na ljudsku patnju i stradanje, već u sklopu antikapitalističkog tj. aniburžoaskog diskursa. Kao i u internacionalnom kontekstu komunističkog pokreta, kapitalizam je obeležen kao glavni krivac za rat, odnosno rat je viđen kao najočigledniji izraz kapitalističkog sistema ili buržoaskog društva. U ovakvom pojednostavljenom pacifističkom diskursu, pojedinosti konkretnog rata postaju nevažne, a narativi se grade na apstraktnim kategorijama (rat, kapitalizam, klasno društvo, neprijatelj). Za listove poput *Jednakosti* od samih konkretnih pojedinosti i posledica rata mnogo je važnija figura neprijatelja, koja strukturise i čitav diskurs. Kapitalizam, klasno društvo, buržoasko društvo, buržoaska klasa, buržoaski

³ Za koji se smatra da traje od 1865. godine do osvajanja ženskog prava glasa, dakle do osnivanja Vajmarske republike 1919. godine.

⁴ Susanne KINNEBROCK, "Gerechtigkeit erhöht ein Volk!?" Die erste deutsche Frauenbewegung, ihre Sprachrohre und die Stimmrechtsfrage", *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, br. 1, Stuttgart 1999., 135.-172.

⁵ Časopis je obnovljen 1. marta 1920. godine, a već u junu partija je promenila ime u Komunistička partija Jugoslavije, pa je i podnaslov lista od 7. broja promenjen u *organ žena komunista Jugoslavije*. U decembru 1920. godine Vlada je zabranila rad Komunističke partije kao i sve komunističkih aktivnosti, ali se *Jednakost* sama ugasila neposredno pre toga, zbog finansijskih razloga.

sistem vrednosti, itd., osnovni su sinonimi za toga neprijatelja.⁶ Prva Internacionala komunističke konferencije žena objavila je kasnije *Manifest* upućen proleterkama celog sveta u kome se kaže da “kapitalizam i ne znači drugo do rat, pljačku i sve veću bedu”.⁷

U kom smeru vodi povlašćenost i predimenzioniranje figure neprijatelja, svedoče pojedinačni portreti revolucionarki i revolucionara u evropskoj ženskoj levičarskoj štampi. U članku “Roza Luksemburg”, koji je zapravo predavanje održano povodom godišnjice ubistva Luksemburgove i Karla Libknehta, kaže se, na primer: “Od prvih dana ponela je Roza u svojoj duši klicu *osvete* prema *buržoaskoj klasi*. Velika umom, dušom i srcem ume la je da zapoji svoju dušu nepomirljivom *mržnjom* prema ovom *kapitalističkom poretku*.”⁸ Ekspanzija “neprijateljske” retorike vodila bi u svojevrсну degeneraciju pacifističkog diskursa, što je naznačeni smer kojim 1936. godine *Žena danas* nije nastavila. Primer portreta Luksemburgove dalje pokazuje da se pomenuta retorika umesto spoljašnjeg sve više bazirala na figuri unutrašnjeg neprijatelja, što će reći na liku izdajnika.⁹ Primeri iz strane periodike ilustruju činjenicu da je ova tendencija bila internacionalnog karaktera i dugog veka. U kasnijem portretu Luksemburgove u bečkom listu *Die Arbeiterin* (prenetom iz lista *Kämpferin*), povodom desetogodišnjice njenog ubistva, uočava se, pored niza podudarnosti, i motiv mržnje prema izdajnicima, socijaldemokratama koji su odustali od radikalnih komunističkih zahteva.¹⁰ Revolucionarni diskurs istiskivao je feministički u mnogim slučajevima poput ovih, kada je postojala prilika da se istakne značaj žene u javnom životu. Umesto toga, često je postajalo važnije *protiv koga* se ona bori, nego da se *ona* bori. *Žena danas* nije prihvatila matricu ovog diskursa. Ne samo da kapitalizam neće biti glavni neprijatelj, nego ni onaj ko to jeste – fašizam – neće biti prezentovan na tako pojednostavljen način.

Kao i kasniji proleterski/levičarski ženski listovi, *Jugoslovenska žena* (1931–1934) i *Žena danas*, i *Jednakost* je izrazito pacifistički nastrojena. Razlike u pacifističkim diskursima između ovih listova u skladu su sa trenutkom u kom su osnivani. Kao i socijaldemokratski u toku Prvog svetskog rata, *Jednakost* je glavnog uzročnika ratova videla u kapitalizmu, i samom ustrojstvu buržoaskog društva, dok je *Žena danas* svoj pacifizam oblikovala kao neposredni odgovor na opasnosti od fašizma, i još preciznije, fašističkog militarizma. Veliki prostor posvećen je, svakako, Španskom građanskom ratu i tzv. Drugom kinesko-japanskom ratu (započetom 1937). Ovi ratovi koji se vode u aktuelnom trenutku i te kako oblikuju pacifizam *Žene danas*; štaviše, oni su i probni kamen datog pacifističkog diskursa. Ipak, pretnja novim svetskim, tj. tzv. totalnim ratom, kao mogućnost neuporedive katastrofe, jeste činjenica koja stoji iza svakog antiratnog teksta u ovom listu. Uostalom, Španski

⁶ “I kao što je [buržoasko društvo] kao svoju najeklatatniju manifestaciju – rat – zadržalo i usavršava ga i stavlja sve tekovine uma ljudskog u službu njegovom cilju: uništavanju ljudi, tako je isto ostalo divljačko u odnosu na ženu.” (*Jednakost*, 1/1920., br. 1, 1.)

⁷ *Jednakost*, 1/1920., br. 10, 1.

⁸ Milica ĐURIĆ-TOPALOVIĆ, “Roza Luksemburg”, *Jednakost*, 1/1920., br. 1, 5. Kurziv S. B.

⁹ “Oni isti ljudi, koji se mogu uzeti ruku pod ruku sa našim socijalpatriotama i ministrijalcima, došli su glave ovim najvećim ljudima u poslednje dve decenije u Socijalističkoj internacionali. [...] Ali ona ni u zatvoru nije sedela mirno. Tada je ona napisala svoju knjigu ‘Bankrotstvo socijalne demokratije’ u kojoj je dala izraza svome preziranju *izdajnika revolucionarnoga socijalizma*.” *Isto*, 4. Kurziv S. B.

¹⁰ “Nepopustljiva mržnja razdvajala ju je od svih onih koji su sa smrtnim neprijateljima radničke klase, kapitalistima, sklopili mir, sa šajdemanovcima, koji su zatim podstakli ubistva petnaestog januara” (prevod S. B.). “Rosa Luxemburg”, *Die Arbeiterin: Organ für die Interessen der werktätigen Frauen in Österreich / Kommunistische Partei Österreichs*, 6/1929., br. 1, 4.

građanski rat viđen je u *Ženi danas*, kao i od strane njegovih učesnika i savremenika koji su bili na strani Republike, kao borba protiv svetskog fašizma.¹¹

Slično je čak i na samim počecima izlaženja *Jugoslovenske žene*, kada se dolazeća katastrofa nije tako očigledno mogla videti. Odnosno, ona se mogla predvideti upravo iz aktuelnih zbivanja: iz (mlakog) držanja pacifistički opredeljenih država tj. njihovih predstavnika u Društvu naroda u trenutku kada je Kina zatražila posredovanje ove organizacije zbog napada Japana na Mandžuriju (1931) ili iz neuspeha brojnih aktuelnih konferencija za mir i razoružanje.¹² Saradnice *Jugoslovenske žene* nepogrešivo su čitale ove znakove po kojima je trajni mir ona tačka dnevnog reda oko koje se nije moguće dogovoriti. Posle dolaska Hitlera na vlast, “novi svetski rat ne samo da je bio predskaziv, već rutinski prorican”,¹³ i to je manir koji će obeležiti i *Ženu danas*.

Žena danas: fašizam znači rat

Žena danas zauzima specifičnu poziciju među feminističkim listovima. Iako nastaje iz potrebe komunističkog i, u tom trenutku unutar njega dominantnog – antifašističkog pokreta, u isto vreme, mlade komunistkinje koje će ga osnovati nalaze prostor za svoje delovanje unutar građanskog feminističkog pokreta. Po prestanku Šestojanuarske diktature, Komunistička partija Jugoslavije, još uvek u ilegali, naložila je, naime, svojim članovima da obnove i pojačaju svoje aktivnosti. “Obnovljena KPJ, u nastojanju da u borbu protiv nacizma i fašizma, kao glavnog protivnika radničke klase, okupi što šire društvene slojeve uputila je svoje članstvo, u junu 1935. godine, da se legalizuje, da razvije svoju aktivnost u sindikalnim, omladinskim, profesionalnim, ženskim i drugim organizacijama. [...] U Srbiji su u komisiju Pokrajinskog komiteta KPJ za rad među ženama odabrane Mitra Mitrović i Dobrila Karapandžić. Sa Ženskim pokretom su se dogovorile da se u njegovom okviru osnuje Omladinska sekcija. Ženski pokret je računao na to da će dobiti feministički podmladak, a antifašistkinje mogućnost za legalan rad.”¹⁴

Saradnja ženskog komunističkog i građanskog pokreta nije, međutim, samo posledica lokalnih potreba i uslovljenosti, već i deo opštih evropskih kretanja. Kako tumači Erik Hobsbaum, “na mnogo načina ovaj period kapitalističko-komunističkog saveza protiv fašizma – u stvari tridesete i četrdesete godine – čini kopču dvadesetog veka i njegove odlučne trenutke. Na mnogo načina to je jedan trenutak istorijskog paradoksa u odnosima kapitalizma i komunizma, koji su tokom većeg dela veka zauzimali jedan prema drugom – osim tokom ovog kratkog perioda antifašizma – stav nepomirljivog antagonizma.”¹⁵ Nevidljivost

¹¹ U “Reportaži iz Španije” Vladimir Dedijer prenosi tu poruku jugoslovenskim čitateljicama kroz glasove ranjenih Baskijki koje uspeva da intervjuiše u pozadini fronta: “Tamo sada naš junački narod zaustavlja bujicu fašizma, jer se Gvadarama ne proteže samo iznad Madrida. Ako mi zavravimo šiju fašizmu, sinuće slobode i daleko izvan granica Španije.” *Žena danas*, 2/1937., br. 3, 4. O ovakvom osećanju rata videti i Erik HOBBSBAUM, *Doba ekstreme: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd 2002., 123.

¹² U neautorizovanoj vesti u *Političkom pregledu* jedna od saradnica zato bez dvoumljenja predviđa da Konferencija za razoružanje koju vest i najavljuje (za 2. februar 1932.), “kao i mnoge ranije te vrste, neće doneti definitivno rešenje”. “Govoriće se, iznosiće se suprotne teze, utvrđiće se možda neke polumere, i konferencija će se razići bez definitivnog rezultata.” *Jugoslovenska žena*, 2/1932., br. 6, 1.

¹³ Erik HOBBSBAUM, *n. d.*, 33.

¹⁴ Neda BOŽINOVIĆ, *Žensko pitanje u Srbiji: u XIX i XX veku*, Beograd 1996., 116.-117.

¹⁵ Erik HOBBSBAUM, *n. d.*, 13.

kapitalizma kao neprijatelja u diskursu *Žene danas* ne leži, otuda, samo u činjenici da je list morao da prikriva svoje komunističko opredeljenje, već i u činjenici da na globalnoj sceni kapitalizam i buržoazija na trenutak nisu bili neprijatelji. Štaviše, liberalni kapitalizam i komunizam okupili su se oko “zajedničkih racionalističkih i humanističkih pretpostavki”¹⁶ koje je fašizam odbacivao.¹⁷ U *Ženi danas* te pretpostavke prisutne su najviše u vidu isticanja ideala mira, slobode i demokratije.

Žena danas osnovana je, dakle, 1936. godine kao nezvaničan organ Omladinske sekcije Ženskog pokreta. Članice njegove redakcije bile su Mitra Mitrović, Nataša Jeremić, Zora Šer, Fani Politeo, Olga Alkalaj, dr Irena Stefanović, Milica Šuvaković, Dragana Pavlović, Milka Žicina, Zojica Levi, Beška Bembasa, Vojka Demajo, Ela Almuli, Bosa Cvetić i dr Dušica Stefanović, i to su do početka rata bile ujedno i njegove stalne saradnice.¹⁸ Za temu ovoga rada važna je činjenica da su gotovo sve one kasnije učestvovala u Drugom svetskom ratu, kao i to da je polovina njih poginula boreći se na strani Narodnooslobodilačkog pokreta (Olga Alkalaj, Beška Bembasa, Nataša Jeremić, Olga Jojić, Fani Politeo-Vučković, dr Dušica Stefanović, Zora Šer i Milica Šuvaković. *Žena danas* VI). Saradnice *Žene danas* su svojim ukupnim angažmanom potvrdile ono o čemu govori i Frenk Furedi povodom same definicije intelektualca: “Intelektualci se ne definišu prema poslovima koje rade, već prema načinu na koji postupaju, po načinu kako vide sebe i prema vrednostima koje podržavaju”.¹⁹ Drugačije rečeno, pored sposobnosti da kritički sagleda stvarnost, intelektualac je samo onaj koji uz to kritički sagledava i sopstvenu poziciju, i deluje u skladu sa vrednostima za koje se zalaže. Na primeru intelektualki okupljenih oko *Žene danas*, pokazalo se da se ova definicija intelektualca reflektuje i na samo njihovo pisanje, na same načine i forme na koje oni prenose svoju ideologiju/vrednosti.

U ovom slučaju ta ideologija i vrednosti jesu feminizam, pacifizam i antifašizam. Komunizam je, u skladu sa važećom zabranom rada KPJ i njenih aktivnosti, promovisan posredovano i jezički neeksplicitno. On je eksplicitno prećutana ali implicitno prisutna ideologija *Žene danas*, koja je zapravo šifrovani okvir diskurzivnog oblikovanja svih ostalih ideologija. Prihvatajući zaključke kritičke analize diskursa po kojima su “ideologije obično implicitne pretpostavke” u tekstu, tj. da se ideologija najbolje iskazuje kroz ono neizrečeno (*unsaid of a text*), ono što se uzima zdravo za gotovo, što se uzima kao negde-drugo-već-rečeno,²⁰ može se reći da komunistička ideologija zapravo nije bila sasvim “uskraćena” u odnosu na ideologije koje je *Žena danas* mogla da promoviše slobodno. Osim toga, *Žena danas* je propagirala slikom ono što bi cenzura zabranila da je bilo u formi pisanog govora. “Odlučan antifašistički i antiimperijalistički stav lista izražavan je u vešto stilizovanim

¹⁶ Isto, 16.

¹⁷ Da je KPJ ovo neprijateljstvo svesno ukinula samo privremeno, i pritivorno, vidi se i na primeru njenog odnosa prema feminizmu (građanske orijentacije). Na V zemaljskoj konferenciji KPJ oktobra 1940. godine među zadacima za budući rad među ženama ističe se i to da treba suzbijati “buržoaski feminizam”. (*Žene Srbije u NOB*, Beograd 1976., 17.) U tom trenutku Omladinska sekcija već je bila izašla iz okrilja Ženskog pokreta.

¹⁸ Na mestu glavne urednice u periodu koji posmatramo nalazile su se Radmila Dimitrijević (1936–1938), Olga Timotijević (1938–1940) i Mira Vučković i Ljerka Babić (od 1940). Posebno je pitanje zašto glavna urednica lista nikada nije dolazila iz redova stalnih saradnica, mladih “skojevki”, sve do 1946. godine (kada na to mesto dolaze Mitra Mitrović i Blaženka Mimica), a odgovor verovatno leži u težnji da se osigura legalan položaj lista, kao i u opisanoj prećutoj saradnji dva ideološka tabora.

¹⁹ Frank FUREDI, *Where Have All the Intellectuals Gone?: Confronting Twenty-First Century Philistinism*, New York 2004., 31.

²⁰ Norman FERKLAUF, *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*, London – New York 1995., 6.

člancima i potkrepljivan odabranim fotografijama i umetničkim priložima”,²¹ obrazložila je posle Drugog svetskog rata sama urednica lista Olga Timotijević.

Antifašistički stav, međutim, nije bio prikrivan, a razlog tome leži i u činjenici što je on iskazivan u sklopu pacifističkog diskursa ili u ukrštaju sa njim. Emanuel Karl je na primeru delovanja i ideologije Gabrijel Dišen ukazala na to da su u međuratnom periodu (u Francuskoj) koncepti feminističkog pacifizma i antifašizma neodvojivi.²² Gabrijel Dišen nije paradigmatična samo za francuski pacifistički feministički pokret. Ova predsednica francuskog ogranka Međunarodne lige žena za mir i slobodu, javila se pod potpisom predsednice Svetskog komiteta žena protiv rata i fašizma kao autorka uvodnog članka u prvom broju *Žene danas*, pisanog specijalno za tu priliku. “Uvodna reč” samih urednica pozicionirana je čak posle članka Gabrijele Dišen. “Novo polje rada za žene”, kako glasi i njegov naslov, jeste borba za mir. Dišenova je u članku prenela zaključke sa velikog kongresa ženskih (pacifističkih) udruženja u Briselu, koji se mogu sažeti u idejama *nedeljivosti mira* i *opšteg razoružanja*. Ti zahtevi i ideje nisu, naravno, predstavljale ništa novo na evropskoj i svetskoj političkoj sceni posle Prvog svetskog rata, ali se oni revnosno i sa entuzijazmom ponavljaju kako kroz objave evropskih ženskih udruženja, tako i u kasnijim tekstovima *Žene danas* sve do početka novoga rata. Novinu predstavlja napomena Dišenove da su učesnice kongresa “konačno” iznele zahtev da svi narodi koji žele mir moraju da postave branu nasuprot državama koje “više ili manje otvoreno pripremaju rat”, a ta bi brana bio “ujedinjeni front pacifističkih naroda.”²³

Podatak o deset miliona članica Svetskog komiteta žena protiv rata i fašizma na koje je Dišenova veoma ponosna u jednom kasnijem članku, kao i podaci iz drugih članaka o brojniosti aktivistkinja i akcija unutar pacifističkog feminističkog pokreta u međuratnoj Evropi, o kojima *Žena danas* redovno izveštava, u potpunoj su nesrazmeri sa tadašnjim uticajem ovog pokreta. Neuspeh ženskog međunarodnog antifašističkog pokreta Lorejn Kuns vidi u nesaglasju između koncepata “integralnog” i “realističkog” pacifizma.²⁴ Saradnice *Žene danas* su, ukoliko prihvatimo ovakvu klasifikaciju, bile u potpunosti opredeljene za integralni pacifizam.

Takav pacifizam nalagao je, pored ostalog, da u antiratnoj delatnosti u aktuelnom trenutku ne sme da postoji neutralnost. Iz broja u broj *Žene danas* prenose se vesti ili se donose članci u kojima se zahteva bojkot japanskih ili nemačkih proizvoda, kao i bojkot uvoza sirovina iz ovih zemalja, a apeluje se za vojnu, oružanu pomoć Republikanskoj Španiji i Kini. Među onima koje su se odrekle svilenih čarapa (jer se proizvode od japanske svile) u ime ovakvog pacifizma bila je i Doroti Tomson, čuvena i uticajna američka novinarka i antifašistkinja, prisutna u *Ženi danas* kroz dva članka. Upadljivo je koliko prostora u jednom uopštenom opisu života američkih žena Tomsonova posvećuje njihovom antifašističkom angažmanu. Ona kaže da “američke žene koje su naučene malo dublje misliti prate sa velikom brigom i fašistički val, koji je počeo da se prostire preko velikog dijela svijeta, a mogao bi i u Americi imati odjeka. One su svjesne kako je taj val do skrajnosti opasan i neprijateljski za žene, bile one radnice ili intelektualke, ili što god drugo osim rodite-

²¹ Poglavlje “Žena danas”, *Žene Srbije u NOB*, Beograd 1975., 70.

²² Emmanuelle CARLE, “Women, Anti-Fascism and Peace in Interwar France: Gabrielle Duchêne’s Itinerary”, *French History*, 18/2004., br. 3, 291.-314.

²³ Gabrijel DIŠEN, “Novo polje rada za žene”, *Žena danas*, 1/1936., br. 1, 1.

²⁴ Videti: Lorraine COONS, “Gabrielle Duchêne: Feminist, Pacifist, Reluctant Bourgeoise”, *Peace & Change*, 24/1999., br. 2, 121.-147.

lja, i to roditelja vojnika u prvom redu. Zato su žene između antifašista Amerike najjače antifašiste”.²⁵ Očigledno je da Tomsonova govori dobrim delom u sopstveno ime, ime žene koja je na licu mesta gledala rađanje fašizma i uočila onu vezu između fašizma, militarizma i njihovog antifeminističkog stava, koju su tako precizno izražavale samo “insajderke”, stanovnice Nemačke.

Ideologija, mediji i žanr / Mitotvorci, ideolozi i intelektualci

U eseju “Mit danas” (1956), jednom od tekstova u kojima zasniva svoju semiologiju, Rolan Bart je, u odeljku “Čitanje i odgonetanje mita”, određujući tri nivoa čitanja značenja/mita i tri odgovarajuće “uloge”, zapravo posredno definisao i ulogu intelektualca kako je vidimo u ovom radu. Postoji naime 1) *proizvođač mita* koji “polazi od pojma i traži za njega odgovarajuću formu.” Kada želi da prikaže francuski imperijalizam, tj. “francusko carevinstvo”, Bartov je primer iz *Pari Mača*, urednik novina bira sliku crnca koji pozdravlja francusku zastavu. “*Mitotvorac*” se “ravna[m] prema praznom označavajućem”, a pojam “bez dvosmislenosti ispuni mitsku formu.”²⁶ Zatim postoji 2) *mitolog*, koji se ravna prema punom označavajućem, razlikuje smisao od forme, razbija značenje mita i smatra ga obmanom (“crnac koji pozdravlja postaje alibi francuskog carevinstva.”²⁷). Konačno, onaj kome je mit pre svega i namenjen jeste 3) *čitalac mita*, koji se ravna prema označavajućem kao nedeljivoj celini smisla i forme, a crnac koji pozdravlja za njega je “sámo *prisustvo* francuskog carevinstva”. “Prva dva stava su statička, analitička; oni ruše mit, bilo ističući njegovu intenciju, bilo raskrinkavajući je: prvi je cinički, drugi razobličiteljski. Treći stav je dinamički, on prihvata mit saobrazno smeru njegove strukture: čitalac doživljuje mit kao istovremeno istinitu i nestvarnu priču.”²⁸

Prema Bartovoj terminologiji, saradnice *Žene danas* bile bi i mitolozi (proučavaoci mita i njegovi dekonstruktivisti) i proizvođači mitova. Bart, kao što je pomenuto, i proglašava urednika novina – proizvođačem mita. U ovom kontekstu i analizi njegov pojam mitologije u potpunosti je zamenjiv pojmom ideologije. Uostalom, sam Bart precizira da je mitologija “istovremeno deo semiologije kao formalne nauke i ideologije kao istorijske nauke; ona izučava ideje-u-formi.”²⁹

***

Za saradnice *Žene danas* nije bilo sumnje da književnost takođe ne sme da ostane neutralna u odnosu na pretnju fašizma. Književnost po njihovom shvatanju može i treba da se nađe u službi određene ideologije, u ovom slučaju ideologija feminizma, pacifizma, antifašizma i komunizma. Takođe nije bilo sumnje da takva književnost može da predstavlja poseban žanr. U *Ženi danas* nalazi se tako niz kratkih priča i pesama koje pripadaju pokretu socijalne literature, i poetici socijalističkog realizma, koristeći više ili manje komunističkoj ideologiji, kao i nekoliko priča, pesama i putopisa u žanru koji bi se slobodno mogao nazvati

²⁵ Dorothy THOMPSON, “Žena u Americi”, *Žena danas*, 3/1938., br. 15, 8.-9.

²⁶ Rolan BART, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd 1971., 282.

²⁷ *Isto*, 283.

²⁸ *Isto*, 283.

²⁹ *Isto*, 266.

antiratnom ili *pacifističkom književnošću*.³⁰ Paulina Lebl Albala u *Ženi danas* i eksplicitno govori o *pacifističkoj literaturi*, i to pre svega misleći na pacifističku književnost koja se razvijala posle Prvog svetskog rata. Po njenom mišljenju svrha te književnosti je “da naslika užase rata, kako bi, s jedne strane, ostavila svedočanstva o strahovitim trpljenjima generacije koja je na sebi iznela ovaj slom – a, s druge strane, bila opomena i ozbiljno predočenje mladima ne bi li uložili sve napore da se ove katastrofe ne ponove.”³¹ Albala u kratkoj fuznosti ispisuje i mali kanon dela “ove kategorije”: Šerifa, Romena Rolana, Barbisa, Doržela, Plivjea, Diamela, Dos Pasosa, Remarka, Rena, Glezera, Verfela, Štefana Cvajga, Arnolda Cvajga, Karla Krausa, Ernsta Tolera, Mila Urbana, Leonarda Franka, Mirnlisa, Stevana Jakovljevića, Branislava Nušića, itd.

U *Ženi danas* se postojanje ovakve književnosti ne samo potvrđuje, već i dalje razvija: tu se možda prvi put u jugoslovenskoj štampi javlja jedan podžanr pacifističke književnosti, (ženska) antifašistička priča.³² Već u prvom broju objavljena je neautorizovana antifašistička crtica “Hansov rođendan”, najavljena kao “iskren izveštaj jedne majke”, a u drugom prevod tematski veoma slične kratke priče Hermine zur Mühlen³³. Radi ilustracije specifičnog žanra ovde donosimo izvod iz druge priče:

Mali Vilhelm slavi 25. juna imendan. Njegova majka, Erika, sa radošću čeka ovaj dan, jer je on skopčan sa kupovanjem poklona i kovanjem planova za budućnost. [...] Čemu li će se Vilhelm najviše obradovati? [...] Od svih poklona samo je jedan osvojio njegovu pažnju. Bila je to prava vojnička uniforma sa rancem i puškom, koju mu je doneo otac Georg. [...]

– Pa, raduješ li se, mali vojniče? – upitao je Georg.

– Još kako! Pogledaj, samo kako umem da rukujem puškom.

– Protiv koga ćeš u rat? – pitao je Georg smejući se još uvek.

– Protiv neprijatelja.

Na majčino protivljenje ovakvom poklonu i otvoreno suprotstavljanje ocu koji uči svoje dete “ubijati i mrzeti”, otac odgovara: “Mali ima pravo. Nagonski se protivi tome da ga odgajaš kao devojčicu. Na kraju krajeva, on je muškarac. [...] – Odsad ću ga ja vaspitavati. Za to mi ti nisi potrebna! [...] Mali zna šta hoće – rekao je ponosno – kod njega nećeš uspeti sa svojim pacifizmom [...] Ti si žena i zato ne shvatam ozbiljno to što si rekla.”³⁴

Ova antifašistička crtica zur Mühlenove na svega jednoj stranici teksta na sugestivan i slikovit način ukazuje na pojavu o kojoj se raspravljalo u brojnim člancima *Žene danas*, poput onog Doroti Tomson: ona prikazuje neodvojivost fašizma i militarizma. Zato ta priča, kao priča autorke i govor naratorke, istovremeno otkriva i kako pozicije antifašizma i pacifizma unutar feminističke perspektive proizilaze iz iste osnove. Pored toga, priča je (iako

³⁰ Videti npr. pesmu Ženi VARNAJI “Žuti Vihor” (3/1938., br. 10, 12.-13.) ili putopis Agnes SMEDLEJ “Pismo iz Kine” (*Isto*, 4.); odlomak iz knjige *Inside Europe* (1936) Džona GANTERA u vidu članka “Da li ću odnegovati sina da bude vojnik?” (2/1937., br. 7, 2.) ili lirsku reportažu “Put španske dece” Ele NENADOVIĆ (2/1937., br. 8, 15.).

³¹ Paulina LEBL ALBALA, “Dole oružje – Berta Sutner, velika pobornica za mir”, *Žena danas*, 3/1938., br. 14, 5.

³² Imenovanje i klasifikovanje žanrova izvršeno je ovde “radno”, bez pretenzija na teorijsku doslednost i bez oslanjanja na postojeću književnu genologiju, a zasnovano je pre svega na specifičnom časopisnom i ideološkom kontekstu u kome se priče pojavljuju.

³³ Poznata austrijska spisateljica koja je od 1919. godine živela u Nemačkoj, gde se priključila Komunističkoj partiji. Saradivala u socijaldemokratskim i komunističkim listovima, najviše u *Die Rothe Fahne* i *Der Revolutionär*, pisala pretežno kratke priče i romane, vrlo često sa antifašističkom temom. 1933. godine beži u Beč, 1938. u Prag, a 1939. u egzil u Englesku. Videti Christa GÜRTLER, Sigrid SCHMID-BORTENSCHLAGER, *Erfolg und Verfolgung: Österreichische Schriftstellerinnen 1918 – 1945*, Salzburg – Wien – Frankfurt am Main 2002., 63.-72., 313.

³⁴ Hermine ZUR MÜHLEN, “Za ovo mi ti nisi potrebna”, *Žena danas*, 1/1936., br. 2, 16.

pripada stranoj autorki) amblematična za ukupan antiratni diskurs *Žene danas* jer pokazuje njegov napredak u odnosu na diskurs *Jednakosti*. *Žena danas* nije zaokupljena konstrukcijom neprijatelja, nego čak dospeva i do momenata dekonstrukcije te figure (istina, u suprotstavljenom diskursu). Slično je i u prvoj priči gde mali Hans, videvši majčin zgranuti pogled nad popadalim ljudskim figurama, majku teši rečima: “Majko, Nemci su pobedili. Oni koji leže su sve Francuzi.” Na majčino pitanje: “Ali Hans, zar Francuzi nisu ljudi?”, dete odgovara “Mama, pa oni su naši vekovni neprijatelji.”³⁵ Nekritičko (jer drugačije ne može ni biti) preuzimanje diskursa jedne ideologije od strane nevinog bića upečatljivo raskrinkava lažnost toga govora, tj. semiološkim rečnikom kazano: proizvoljnost njegovih reči/ideologema.

U domaćem kontekstu nije bilo originalnih antifašističkih, već samo pacifističkih priča u širem smislu reči. Priča domaće autorke o iskustvu iz Prvog svetskog rata, pored toga što iskazuje dosledni pacifizam sugerišući da u ratu nema herojstva i časti ni na pravедnoj strani,³⁶ ilustruje drugu, karakterističniju progresivnu crtu antiratnog diskursa *Žene danas*: uspešno kombinovanje slike i teksta u tom cilju. Iako sama slabe umetničke vrednosti, priča tek sa ilustracijom, fotokolažom slika ratnog stradanja ostvaruje svoj puni estetski i ideološki efekat.

***

Ono po čemu je, dakle, list *Žena danas* izuzetan među feminističkom štampom, odnosno ono u čemu su saradnice lista otišle korak dalje u razvoju medija u svome vremenu jeste upotreba vizuelnog. *Žena danas* se po obimu i poziciji vizuelnih elemenata približava revijalnoj, zabavnoj štampi, a istovremeno zadržava ozbiljnost teksta (up. sa časopisom *Ženski pokret*). Pritom, *Žena danas* uspeva da zadrži i relativno nisku cenu (4 dinara, u odnosu na dva i po dinara tipografski veoma skromnog *Ženskog pokreta*, i 12 dinara grafički raskošne *Žene i sveta*), pa tako i brojnu i široku raznolikost publiku. Zatim, kao što se vidi i iz studije Milanke Todić,³⁷ u *Ženi danas* otišlo se najdalje u istorijskom procesu osamostaljivanja slike u odnosu na tekst. Ukoliko je *Žena i svet*, skupoceni revijalni list umerenog građanskog feminizma, po dominaciji slike (najčešće fotografije) na naslovnoj strani u trenutku kada se pojavio predstavljao izrazito modernu pojavu u jugoslovenskoj štampi uopšte, *Žena danas* je otišla daleko ispred ovog časopisa jer naslovna fotografija/fotokolaž više nisu praćeni ni onim minimalnim komentarom (tzv. legendom), kakav je obavezan za *Ženu i svet*. Oslanjajući se na zapažanja Rolana Barta o fotografiji u (visokotiražnoj) štampi, M. Todić je zaključila da je “u prvoj polovini dvadesetog veka, u poređenju sa savremenom periodikom namenjenom ženama, tekst bio u značajnoj prednosti u odnosu na sliku. (Slike su bile uglavnom samo na naslovnim stranama, dok se u unutrašnjosti časopisa nižu štampani blokovi teksta isprekidani tek retkim fotografijama.) U duhu zakasnele ideologije prosvetiteljstva (kao i u kontekstu modernog racionalizma) tekst, odnosno pisani govor, funkcionisao je kao najsigurniji kanal intersubjektivne komunikacije pa se zato i u srpskim štampanim medijima ključne poruke saopštavaju rečima, odnosno tekstom, a ne slikom.”³⁸

³⁵ “Hansov rođendan”, *Žena danas*, 1/1936., br. 1, 18.

³⁶ “Tata je bio nežan, dobar otac i muž, njega su odveli da ubija i njega su ubili.” (kurziv S. B.). Pored toga, priča sadrži i obavezni aktuelni antiratni angažman: “A mi njegova deca, u proleće kao sva deca, trčale smo na sunce, dok su nas silom zatvarali u podrum. Gore su kružili avioni. Mogli smo poginuti, kao što danas ginu nedužno male Anite i Dolorese.” D. G., “Otac mi je poginuo u ratu...”, *Žena danas*, 3/1938., br. 10, 5.

³⁷ Milanka Todić, “Nova žena ili robinjica luksuza: naslovne strane ženskih časopisa u Srbiji (1920–1940)”, *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*, 2008./2009., br. 4/5, 145–163.

³⁸ *Isto*, 148.

Ipak, i kada govorimo o slučaju gde postoji samostalna slika, značenja fotkolaža sa naslovne strane *Žene danas* u svesti čitaoca/gleдача mogu se formirati kroz intertekstualnu vezu ovoga znaka/slike sa prethodnim tekstovima i slikama u *Ženi danas* i u kontekstu ukupnog odgovarajućeg diskursa. Značenje slike čitamo zahvaljujući (prethodnom) intertekstu, tako da verbalni element i tu ima blagu prednost nad vizuelnim u konačnom čitanju značenja.

Od postojećih vizuelnih sredstava list na prvom mestu koristi fotografiju, fotokolaž i fotomontažu, a značajno manje crtež i reprodukciju umetničke slike. Ovi umetničko-tehnički postupci, pozajmljeni iz avangardnih umetničkih praksi koje su aktuelne u tom trenutku,³⁹ u potpunosti su odredili i unapredili i pacifistički diskurs *Žene danas*.⁴⁰ Sama upotreba i dominacija fotokolaža i multimedijalne forme (fotografijom ili fotokolažom ilustrovanog teksta) pokazatelj je svesti urednica *Žene danas* o sopstvenoj poziciji "mitotvorca", ideologa, onoga ko montira

značenja, ko označitelje vezuje uz označeno sam proizvođači značenja. U novinarskoj praksi *Žene danas* ukrstile su se samosvesti dva različita pokreta: umetničke avangarde i komunizma koga je upravo u periodu između dva rata odlikovala razvijena samosvest.⁴¹

U *Ženi danas* zato postoji dvosmislen i kontradiktoran odnos prema ratu. S jedne strane, ne dopušta se ni igra fenomenom militarizma, dok se sa druge strane sam militarizam pozitivno vrednuje ukoliko ujedno podrazumeva žensku emancipaciju, odnosno ukoliko je na "pravoj" strani. U modnoj rubrici pojavio se tako članak koji osuđuje parišku modnu scenu zbog lansiranja militari stila u dizajniranju modnih detalja i dodataka: dugmadi i nakita u obliku olovnih vojnika, redova dugmadi u obliku sablje, šnala na cipelama i ukrasa na džepovima u obliku malih vojnika. Ironično se komentariše najava da će prolećna kolekcija biti inspirisana Dalekim istokom: "Čujemo da će prolećna moda biti sva u znaku Dalekog Istoka. Ali nemojte misliti da će pomodarke poneti haljine sa slikama užasa rata, razrušenim kućama, ili unakaženim majušnim telima."⁴² U trenutku kada je Kina pod japanskim napadima, sledeća je poruka teksta, nedopustivo je predstavljati je trešnjevim cvetom. U svojoj knjizi iz 1967. godine, *Système de la mode*, Rolan Bart je upravo na primeru modnih

Slika 1. Naslovnica časopisa *Žena danas*, mart–april 1938.

³⁹ Preciznije o poreklu i značenju tehnika fotomontaže i fotokolaža u *Ženi danas* videti u: Milanka Todić, *n. d.*, 157.

⁴⁰ Fotokolaži po pravilu prikazuju stradanja dece i žena u ratu, pa tako na naslovnoj strani broja 7 iz 1937. čitalac vidi malu devojčicu kojoj se približava tenk, a na njegovim zadnjim koricama set od 4 fotografije žena ispred razrušenih zgrada. Naslovna strana boja 11-12 iz 1938. prikazuje Kineskinju sa detetom koja preko žitnih polja beži pred avionima, a broja 21 iz 1939. dečaka sa puškom. Dve naslovne strane iz 1939. godine prikazuju oproštanje: crtež žene sa vojnikom (br. 25) i fotografija majke i deteta sa ocem koji sa drugim vojnicima vozom odlazi na front (br. 28).

⁴¹ Andrej MITROVIĆ, *Vreme netrpeljivih*, Podgorica 1998., 61.

⁴² "Moda se inspiriše aktuelnim događajima", *Žena danas*, 3/1938., br. 9, 22.

magazina, sa čijom je strukturom uporediva i *Žena danas*, ukazao na prirodu procesa označavanja u (popularnoj) kulturi. Verbalni znak, naime, potvrđeno je i ovde, ima presudnu ulogu u tome da se određeni označitelj pripíše određenom označenom. Zanimljivo je da upravo primer iz modne rubrike u *Ženi danas* ogoljava ovaj fenomen: neverbalne znakove kulture, kakvi haljine, bluze, kaputi i cipele jesu, kojima njihovi dizajneri i “buržoaski” kritičari pripisuju značenja aktuelnog, modernog, novog, ekstravagantnog ili, jednostavno, elegantnog, kritičarke *Žene danas* prostom ironizacijom prevode u dekadentno i nazadno.

Međutim, kao što je napred rečeno, militarizam ima dvosmislen tretman u *Ženi danas*. Ukoliko je reč o vojničkoj aktivnosti koja je u službi odbrane napadnute otadžbine, ili ukoliko je reč o borbi za ispravan cilj – militarizam prelazi u polje pozitivnih vrednosnih konotacija. Odbrambeni rat ni u nagoveštaju ne može da proizvede zločine protiv kojih se agituje u drugim člancima. Naprotiv, implicitna poruka lista je: “naša” strana ne čini zločine.⁴³ Isto tako, u odbrambenom ratu svaka žrtva ima smisla, jer sloboda nema cenu. Ljudski život po takvom shvatanju postaje zamenjiva vrednost, jer, kao što Klaudija Žuhina zamišlja Kineskinje u odbrani svoje domovine: “Vidim te žene kako idu, uz grmljavinu topova, uz vatru mitraljeza, uz strahoviti tresak bombi iz aviona. Idu odlučno, smelo, pouzdano. Jedne ginu, ali odmah druge dolaze na njino mesto. Idu tako pouzdano zato što jasno vide pred sobom određeni cilj kojim idu, i zato što čvrsto znaju da će taj cilj postići.”⁴⁴ Ilustrovan fotografijom marširajućih Kineskinja pod ratnom opremom, ovaj uvodnik krcat primerima ženske hrabrosti i požrtvovanja, pripremao je i čitateljke *Žene danas* na uloge koje mogu da preuzmu u mogućem totalnom ratu, odnosno sugerisao im neograničeno samopožrtvovanje.

Već prvi broj *Žene danas* otkrio je tu stranu pacifizma ove grupe feministkinja-komunistkinja. Na poslednjoj strani on je prikazao “pano” (Todić) fotografija španskih milicionarki, koje su ovde nedvosmisleno predstavljene kao ikone revolucije.

Međutim, u kontekstu feminističke aktivnosti lista, odnosno patrijarhalnog ambijenta u kom on deluje, milicionarke su i feminističke ikone: to su žene u najmuškijoj ulozi – ulozi ratnika. Pano sadrži 4 fotografije sa legendama: “Narodni poslanik Ovijeda, Dolores Ibaruri, poznata pod imenom “La Pasionarija” – koja se pune 3 nedelje borila na frontu Gvadarame”; “Inkarnacio Voajola, sekretar komiteta, sada milicionarka”; “Jedna španska milicionarka” [anonimna žena u vojnoj uniformi]; “Milicionarke polaze na front” [prikazane ravnopravno sa muškarcima]. Novi set fotografija na poslednjoj strani u drugom broju *Žene danas* dalje će eksplicirati feminističku poruku prvog panoa: pored fotografija emancipovanih žena iz raznih krajeva sveta on sadrži i sliku dve španske žene koje su Frankovi vojnici obrijali do glave, kao i sliku uniformisanih milicionarki za koje se kaže da “ne samo lepota, već i hrabrost je odlika španske žene.” Stavljajući ove slike pored fotografija mađarske književnice Jolan Feldeš, avijatičarke Eme Molison i anonimne žene za mašinom u fabrici, pano poručuje svojim čitateljicama da je vojna služba i učestvovanje u ratu stvar društvene emancipacije žena, kao i svaki drugi iskorak u zabranjene javne i profesionalne društvene

⁴³ Za urednicu Olga Timotijević u članku “Umetnost i narod” granična linija zločina pruža se tačno između *nas* i *ne-prijatelja*: “Novine su mnogo pisale o divljaštvu nekulturne mase. Bilo je paljevina crkva, ali u celoj Republikanskoj Španiji zna se za samo dva ili tri takva slučaja. 80% onoga što je uništeno, uništile su neprijateljske bombe, a ne španski narod. [...] Ti građani [sada se misli na Špance, ali protivnike Republike] ne prezaju od toga da, ako je to samo u njihovom interesu, saspu bombe na muzeje i poruše stare crkve i spomenike, kojima se toliko diče u časovima dokolice. A narod, željan slobode, lepote i obrazovanja, pod kuršumima spasava umetnička dela.” *Žena danas*, 3/1939., br. 20, 19.

⁴⁴ Klaudija ŽUHINA, “Boriti se do kraja”, *Žena danas*, 4/1939., br. 22, 3.

sфере. “Nikada pre na stranicama periodike namenjene ženama”, primetila je M. Todić, računajući istoriju ove štampe počev od 1838. godine, “nisu bile objavljene tako provokativne i tako radikalno drugačije slike.”⁴⁵

***

U svom feminističkom angažmanu saradnice *Žene danas* nalaze se u dvostrukoj ulozi. Ukoliko ih nazovemo ideolozima, ovaj pojam bi u novoj terminologiji obuhvatao i proučavaoca tj. kritičara (jednog) mita/ideologije/ideologeme i proizvođača (drugog) mita/ideologije/ideologeme. Saradnice *Žene danas*, nalaze se, dakle, u specifičnoj, dvostrukoj poziciji u odnosu na mit. One su dekonstruisale patrijarhalni mit žene kao anđela doma odnosno zdrave seljanke, a konstruisale drugi, novi mit. Činjenica da njihova pozicija sadrži i razobličiteljski stav (makar i prema “tuđem” mitu), umanjuje cinizam sopstvenog mitotvorstva, uvećava mogućnost autokritike i, po toj logici, čini ove žene-ideologe podjedanko i intelektualcima.

Kada je reč o novokonstruisanom mitu u pitanju je mit Nove žene, i to u sledećim varijantama – žena revolucionarka, žena genijalna naučnica, žena javna radnica.⁴⁶ Mit anđela doma je istovremeno patrijarhalni i građanski, buržoaski mit, kao što je mit Nove žene istovremeno i opštestemistički i komunistički mit. Naime, Nova žena postoji u tom trenutku kao ideal radikalnog građanskog feminizma, ali i kao “vrsta” komunističkog Novog čoveka. Kao što se Novi čovek i Nova žena ne poklapaju u potpunosti, tako se i građanska i komunistička Nova žena u velikoj meri preklapaju.

Ponekad je razgradnja/izgradnja ovakvih mitova dolazila u sukob, što se najčešće moglo videti u okviru filmske i književne kritike, odnosno u rubrici posvećenoj odgovorima redakcije čitateljicama zašto se njihove pripovetke odbijaju ili šta u njima treba izmeniti da bi se mogle objaviti u *Ženi danas*. To su ujedno za istraživača “povlašćena” mesta budući da upravo u ovim tekstovima kritičarke najčešće ekspliciraju svoju ideološku poziciju. Tako, začuđujuće s obzirom na brojne portrete seljanke u ovom listu, koji žestoko kritikuju njen ponižavajući i težak društveni položaj, u odgovoru povodom priče “Kora hleba” redakcija zamera autorki što lik seljanke nije izgradila po modelu jednog stereotipa: “Seljanka i kad pati, jaka je. Ona će izdržati i kad joj je najteže u životu i tražiće izlaz. To je lepo i pozitivno u njoj. Vaša pak seljanka liči na slabo i sentimentalno stvorenje, koje očajno pruža svoje ruke, suzama zaliva svoj rad, gotova da klone pri prvom sukobu sa životom. Ukoliko ima i takvih, to su izuzeci koji se ne mogu uzeti za primer.”⁴⁷

Viđenje seljanke kao snažne i čvrste žene, koje je u aktuelnim diskursima bilo prisutno i iz drugih izvora (kulta seljaka i seljaštva kao uporišta nacionalne ideologije), ovde je utemeljeno u komunističkoj ideologiji koja je, pripremajući široke slojeve za revolucionarnu klasnu borbu, zahtevala da predstavnici ugnjetenih klasa u literaturi budu predstavljeni kao snažni likovi, sposobni za poduhvat koji ih čeka. Ovakav pogled na ženu sa sela nije odgovarao feminističkoj delatnosti lista i njegovih saradnica, koje su i same insistirale na realističnom prikazivanju položaja žene u cilju njegove promene. Iz ovog se kratkog navoda iščitava važan

⁴⁵ Milanka Todić, *n. d.*, 156.

⁴⁶ Pored pominjanih tekstualnih i vizuelnih, odnosno multimedijalnih portreta španskih revolucionarki, spisateljica i (anonimnih) osvajačica “muških” profesija, *Žena danas* prikazivala je portrete naučnica Sonje Kovaljevske i Marije Kiri, slikarki Kete Kolvic i Suzan Valadon, književnica Žorž Sand i Selme Lagerlef, revolucionarki Roze Luksemburg i Roz Lakomb i “novih tipova” sovjetskih “stahanovki” ili domaćih “samostalnih žena”.

⁴⁷ “Kora hleba”, *Žena danas*, 4/1939., br. 19, 18.

nalog poetike socijalističkog realizma: realizam se može neometano koristiti u opisivanju društvenog mehanizma, života i uslova života književnih junaka, ali u prikazivanju psihologije likova realizam treba primenjivati, u najmanju ruku, redukcionistički. Ova nedoslednost poetike socrealizma u datom je primeru izraz sukoba feminističke i komunističke ideologije: dok je feminizam zahtevao kritiku društvenog položaja žene, komunizam je tražio da ženski lik uvek bude i prototip *novog čoveka*. U istom maniru kao kritičarka priče o seljanki, Nataša Jeremić u filmskoj kritici zamera samoj glavnoj glumici filma *Zloupotreba*, Danijel Darije, što je junakinju filma učinila previše sentimentalnom, a premalo borbenom.⁴⁸

U nepotpisanom načelnom razmatranju “Ženske uloge u filmu”, autorka izražava radost zbog činjenice da je sve više filmova “sa realističkom sadržinom, kao i sa realističkom režijom i glumom i realističkim snimcima.”⁴⁹ Međutim, ona je razočarana što to nije slučaj i sa ženskim ulogama. Ovaj put kritika dolazi sa prvenstveno feminističke pozicije, pa u njoj nema ideoloških “šumova”. Autorka teksta kritikuje pojavu da junakinje tokom filma ne stare, kad to jeste slučaj sa drugim junacima, što je izraz građansko-patrijarhalnog zahteva da žena samo treba da bude savršeno lepa i ništa više. Ovaj, takođe mit, mit “lutke” zapravo je varijanta mita “anđela doma”. On je bio posebno kritikovan od strane tadašnje urednice lista, Olge Timotijević, najotvorenije u tekstu koji se može smatrati feministički programskim a koji analizira najaktuelniju varijantu ovoga mita, “glamor-devojk”.⁵⁰

***

Ono što povezuje opisani pacifistički, antifašistički i feministički diskurs u *Ženi danas* jeste činjenica da govorni subjekt odnosno autor slike/fotokolaža nastoji da objavi svoju ideološku poziciju; on je, najčešće, ne prikriva niti nesvesno ostavlja u sferi implicitnih značenja teksta. Ova svest o sopstvenoj poziciji i ulozu jeste razlog, pored drugih, zbog čega se saradnice *Žene danas* nazivaju intelektualkama. Njihov govor, bilo pisani ili slikovni, u terminologiji Rolana Barta bi zbog toga bio nazvan političkim i revolucionarnim. Po Bartu, “...ima bar jedan govor koji se odupire mitu – govor koji ostaje politički. [...] u pravom smislu revolucionarni jezik ne može da bude mitski. Revolucija se određuje kao kataraktički čin, koji treba da razotkrije politički naboj sveta: ona gradi svet, i njen jezik, sav njen jezik, funkcionalno je uključen u ovo građenje. Stoga što ona proizvodi govor u potpunosti, to jest od početka do kraja, politički – a ne kao mit, govor u početku politički a na kraju prirodan – Revolucija isključuje mit. [...] buržoazija se prikriva kao buržoazija i samim tim proizvodi mit; revolucija sebe označava kao revoluciju i samim tim ukida mit.”⁵¹ Međutim, smatra Bart, ima mita i na levi. Mit počinje onda kad levica prestane da se predstavlja kao revolucija, i hoće da se predstavi kao Priroda.

Ipak, čini se da je Bartovo određenje (levičarskog) revolucionarnog diskursa kao onog koji izmiče mitu/ideologiji, bar do onog trenutka kada ne postane zvaničnom ideologijom, više željena projekcija i donekle metafora, nego definicija koju treba prihvatiti i bukvalno shvatiti. Činjenica je da samoogoljavajuća ideološka pozicija u pisanju, odnosno proizvodnji značenja predstavlja izvestan alibi za svoga tvorca – jer samom svojom formom potencijalnom konzumentu otvara prostor za kritičko preispitivanje – ali i pored toga su dato

⁴⁸ J. N., “Zloupotreba”, *Žena danas*, 3/1938., br. 10, 19.

⁴⁹ “Ženske uloge u filmu”, *Žena danas*, 3/1938., br. 11-12, 29.

⁵⁰ Olga TIMOTIJEVIĆ, “Kaži mi, kaži, kako date zovem, kaži mi kakvo ime da ti dam...”, *Žena danas*, 3/1938., br. 13, 19.

⁵¹ Rolan BART, *n. d.*, 300.-301.

značenje/mit/ideologija i dalje proizvedeni kao mit ili ideologija. U kontekstu ove terminologije, sledilo bi da dosledni revolucionarni govor – tj. onaj diskurs koji nekoga čini intelektualcem u najstrožijem smislu reči – postoji samo tamo gde se javlja i dosledna negacija svakog mita. U pogledu *Žene danas* ovako definisana uloga intelektualca i njena “čistota” “pomućena” je kako težnjom da se odeređeni mitovi proizvedu, tako i prisustvom one ideologije koja je morala da ostane u sferi implicitnih značenja, pa tako nije mogla da se uvek do kraja ogoli i izloži autokritici. Činjenica da ta ista ideologija, kako je na početku primećeno, uokviruje i sve ostale, dovela je do toga da i pacifistički i feministički diskurs ne ostanu u svakom trenutku dosledan (revolucionarni) govor u Bartovom smislu reči. Pacifistički diskurs *Žene danas*, dakle, pokazuje znake nedoslednosti, ukazujući na to da mogu da postoje i njegovi savršeniji modeli. Antifašistički diskurs, međutim, nije doveden u istu poziciju, jer su komunizam i antifašizam u datom periodu bili potpuno kompatibilni.

THE PACIFIST AND THE ANTIFASCIST DISCOURSE IN THE JOURNAL *THE WOMAN NOWADAYS* (1936–1941)

Summary: The journal *Жена данас* (*The Woman Nowadays*), which was begun in 1936. in the circles of young women communists who were legally active within the bourgeois feminist movement (The Youth Section of The Women’s Movement), merged many various discourses: feminism, pacifism and antifascism. Communism is an implicate discourse of the journal, which frame the three mentioned. Pacifism which, because of the immediate reactions on the haunting danger of the new war, would be better named anti-war movement and discourse, takes shape in several different ways: as a discourse which, by condemning the militarism of fascist powers, idealizes defensive war (The Spanish Civil War, the Chinese defense from Japanese invasion); as a discourse which prepares women for front-line; and as a discourse which warns on the danger of fascism by criticising its ideology. In every case, the antiwar discourse is directly tied to feminism. The peculiarity of antiwar discourse is that it is hybridized with antifascist discourse. In other words, during the 30th years of 20th century, pacifism and antifascism were indivisible in one part of the feminist movement in the Kingdom of Yugoslavia, as this also being observed in the leftist feminist interwar movement in France. Beside the committed articles of foreign and native feminists and the reports on the activities of peace and disarmament associations, *The Woman Nowadays* introduced the specific genres of (women’s) antifascist and antiwar short stories. Besides that, *The Woman Nowadays*, in a way which was revolutionary as compared with earlier women’s print, wherein the text was a main channel of intersubjective communication, placed images on an equal footing to the text, the two being the bearers of meaning. It enriched the pacifist discourse of the day with visual elements (photocollages and photomontages), i. e., with multimedial forms. The domination of the montage technique in the visual aspect of the journal and the fashion of the unmasking of the ideological position in written texts, are phenomena which reveal the consciousness of the collaborators of the journal that they produce meanings, i.e, myths and ideologies. This consciousness is one of the elements that defines them as intellectuals.

Keywords: pacifism, antifascism, feminism, communism, The Kingdom of Yugoslavia, *Žena danas*, intellectuals, the enemy figure, mythology/ideology, discourse

Literatura

- Rolan BART, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd 1971.
- Neda BOŽINOVIĆ, *Žensko pitanje u Srbiji: u XIX i XX veku*, Beograd 1996.
- Emmanuelle CARLE “Women, Anti-Fascism and Peace in Interwar France: Gabrielle Duchêne’s Itinerary”, *French History*, 18/2004., br. 3, 291.-314.
- Lorraine COONS, “Gabrielle Duchêne: Feminist, Pacifist, Reluctant Bourgeoise”, *Peace & Change*, 24/1999., br. 2, 121.-147.
- Norman FERKLAUF, *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*, London – New York 1995.
- Frank FUREDI, *Where Have All the Intellectuals Gone?: Confronting Twenty-First Century Philistinism*, New York 2004.
- Christa GÜRTLER, Sigrid SCHMID-BORTENSCHLAGER, *Erfolg und Verfolgung: Österreichische Schriftstellerinnen 1918–1945*, Salzburg – Wien – Frankfurt am Main 2002.
- Erik HOBSBAUM, *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd 2002.
- Susanne KINNEBROCK, “Gerechtigkeit erhöht ein Volk!?” Die erste deutsche Frauenbewegung, ihre Sprachrohre und die Stimmrechtsfrage”, *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, br. 1, Stuttgart 1999., 135.-172.
- Андреј МИТРОВИЋ, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Подгорица 1998.
- Миланка ТОДИЋ, “Нова жена или робиница луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)”, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр. 4/5, Београд 2008./2009., 145.-163.
- Жене Србије у НОБ* (главни и одговорни уредник Боса Цветић), Београд 1975.

Ženska štampa

- Die Arbeiterin: Organ für die Interessen der werktätigen Frauen in Österreich / Kommunistische Partei Österreichs* (Wien), 1924.–1931.
- Једнакост, орган жена социјалиста (комуниста) Југославије* (Београд), 1920.
- Жена данас. Бројеви 1/1936.–33/1944. Фототипско издање* (Београд), 1966.
- Жена и свет* (Београд), 1925.–1941.
- Женски покрет: орган друштва за просвећивање жене и заштиту њених права.* (Београд), 1920.–1938.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI
sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA